

OCENE

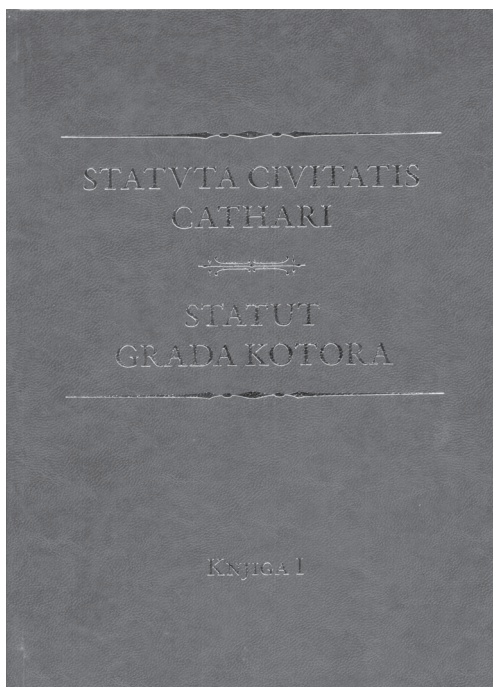
RECENSIONI

REVIEWS

Jelena Antović (ur.): STATVTA CIVITATIS CATHARI – STATUT GRADA KOTORA: Knjiga I, fototipsko izdanje originala iz 1616. godine; Knjiga II, prevod originala iz 1616. godine sa naučnim aparatom. Kotor, Državni arhiv Crne Gore, 2009, 440/5 i 600 str.

Zaslugom Državnog arhiva Crne Gore i Istorijskog arhiva Kotor, 2011. godine je nakon višegodišnjeg rada na njegovoj pripremi i priređivanju, objavljen najznačajniji pravni dokument srednjovjekovne istorije na području Crne Gore, *Statut grada Kotora – Statuta civitatis Cathari*, u dvije knjige i na CD ROM-u. Prvu knjigu čini fototipsko izdanje originala Statuta, štampanog 1616. g. u Veneciji (str. 01–440/5), čiji su redaktori Kotorani Marijan Buća i Frano Bolica. Skeniranje originala obavio je Joško Katelan, a dizajniranje i pripremu za štampu Stevan Kordić. Druga knjiga sadrži prijevod *Statuta i zakona grada Kotora* („*Sa kojima je, u punoj mjeri sjajnim, ova Komuna kao Republika, dugo upravljala sama sobom i podaničkim narodom...*“) s latinskog jezika (str. 79–491), kojem prethode *Sadržaj* (str. 5) i dragocjeni naučni aparat; *Predgovor* (str. 7–9) Načelnice Državnog arhiva CG – Istorijskog arhiva Kotor – Jelene Antović, uvodno izlaganje *O Statutu grada Kotora* (str. 11–27), *Tumač ključnih pojmova* (str. 29–75) i *Ortografska načela kod prevoda Statuta* (str. 77–78), koje su napisali i obradili preeminentni autoriteti Miloš Milošević i Sima Ćirković. Slijede zatim prijevodi *Uvoda* na talijanski (Borivoj Jovanović) na str. 493–512 i engleski jezik (Joško Katelan), na str. 513–532, te *Indeks prevoda* koji su sačinili J. Antović i M. Milošević, na str. 533–598. CD ROM u PDF fajlovima sadrži: knjigu I – fototipsko izdanje kodifikacije štampane 1616. g.; knjigu II – prijevod odnosno originala sa naučnim aparatom i knjigu III – prijepis latinskog originala Statuta grada Kotora. Elektronskom formom izdanja istraživačima je posebno olakšano pojmovno pretraživanje izvornika i prijevoda.

Nastao u epohi prijelaza protokomunalnog društva u uređenu komunu, iako hronika razvoja grada tokom narednog razdoblja s osobenostima lokalnih običaja, regionalnim i pravnim uticajima recipiranim iz talijanskih gradova, Statut (i zakoni Grada) Kotora, kako je priređen za štampanje kod Roberta Meiettoa (*Robertus Meiettus*), nije obuhvatio njegovo cjelokupno tadašnje pravno nasljeđe. U njemu nisu našle mjesta pojedine važne odluke

koje su donesene još krajem XII v., dok najstarije datirane statutarne odluke potiču iz 1301. godine. *Knjiga statuta*, kako je najvjerojatnije uobličena u prvoj deceniji XIV v., redigovana je i dopunjavana do 1425. g., a štampano izdanje Statuta obuhvatilo je i odluke sa zakonskom snagom koje su reformisale, mijenjale ili eliminisale odluke iz ranijih vremena. Normativa koja je pojedinačnu statutarnu odluku izjednačavala sa zakonom, ali koja nije svaku odluku unosila u Statut, niti je knjige odluka poistovjećivala s „*volumina statutorum*“ ukazuje u kojoj su mjeri odredbe statuta bile potvrđene u zahtijevanoj proceduri („*parti*“) odnosno zaživjele u stvarnosti; izmjene, dopune ili donošenje novih zakonskih odredbi u pojedinim slučajevima indicije su stvarnog stanja i neostvarenih intencija komunalnih vlasti.

Kodifikacija koju su 1614–16. sačinili pomenuti kotorski plemići, iskazujući drevnost i kontinuitet autonomnog uređenja svojeg grada, isticala je i pod djelotvornom zaštitom mletačkih vlastodržaca uspješnost vladavine kotorskog patricijata. Ona se odnosila kako na više nominalnu, bosansku vladavinu Tvrtka I (1384.–1390.), tako i na period faktičke kotorske samovlade (1390.–1420. g.) kojom se izbjegla tiranija pojedinca, ali i „*površnosti neiskusnog mnoštva*“. Štoviše, shodno humanističkim obrascima, domaće norme ponašanja držale su se za „*veoma pravedne i mudre, crpljene iz dubine pravnih načela i skoro od Atinjana preuzete*“ te su „*universi nobiles*“ Kotora težili da se njihovim uvažavanjem i od venecijanskih vlasti ojačaju vlastite aristokratske pozicije. Odluka o štampanju Statuta donijeta je 27. oktobra 1614. g., odmah po dolasku mletačkog rektora Zuan Francesca Dolfina, na zajedničkoj sjednici *Malog (Tajnog)* i *Velikog* kotorskog vijeća; izabrani redaktori su vjerovatno žurno, na što ukazuje često odsustvo hronološkog reda, odnosno tematskog slijeda, već obavili svoj posao do 13. avgusta 1615., a korektor završio korekturu do 3. juna 1616. g.

Redaktori Statuta su izložili pravnu materiju u četiri cjeline, s tim da su se na početku, na 52 nepaginirane strane našle dvije naslovne strane, pri čemu je na drugoj prikaz kotorskog zaštitnika sv. Tripuna; na trećoj je znamenje republike Svetog Marka, s tri grba – rektora i providura Dolfina te dvojice redaktora statuta, a u dnu iste strane prva prigodna pjesma s posvetom rektoru, koju je napisao kancelar kotorske Komune Ivan (*Ioannes*) Petrelli. Na četvrtoj strani u sredini je grb tadašnjeg mletačkog dužda Giovannija Bemba, s prigodnom pjesmom posvećenom gradu Veneciji i duždu („*Pa Grad te svih Askrivljana / radosna glasa pozdravlja.*“). Na šestoj strani započinje uvodni tekst redaktora Buće i Bolice posvećen rektoru Dolfinu (*Ioanni Francisco Delphinio*), u kojem ističu da su njihovi preci „*dugo i sretno vodili brigu o razvoju ovoga grada, tako da upravljanje njime u krajnjoj mjeri bude u duhu najstarijih građanskih običaja.*“ Nakon izlaganja u kojem je naglašeno da je on vidio „*naše zakone, nama draže od samoga života, pisane mastilom koje je već blijedilo*“ – „*jer se jedva naziru u pravadno napisanim knjigama*“ – te da je shodno tome odlučeno o njihovom što bržem štampanju – slijede dvije pjesme posvećene redaktorima i *Gradu* Kotoru. Na narednoj strani nalazi se breve pape Klementa VIII, kojim se, na zahtjev Kotorske biskupije, odobravaju tekstovi koji se čitaju na svečanosti pokrovitelja Grada. Sljedeća strana sadrži bilješku da je korekturu Statuta izvršio doktor Hupert Faber Ubius, Agripinas, nakon čega, na sedamnaestoj strani, započinje *Indeks abecedni pojedinih poglavlja Statuta*, a poslije

tematskog pregleda, od četrdesetprve strane odjeljke raspoređuje *Indeks poglavlja za odluke koje su donijete*.

Prvi dio Statuta je najstariji i najobimniji, s originalnim intestatom „*Statuta, & Leges Ciuitatis Cathari*“ iznad statutarnih odluka, označenih kao glave („*caput*“), s rimskim brojem i naslovom. Započinje odlukom „*O postavljanju sudija Grada Kotora*“, dok 440. glava sadrži Privilegiju o granicama Komune i grada Kotora, zapravo talijanski prijevod falsifikovane povelje – presude s potpisom cara Dušana – koju su Kotorani smatrali pravnim osnovom posjedovanja svoje teritorije. Na posljednjoj, 275. strani prvog štampanog izdanja Statuta navedena je njena kasnija ovjera iz 1491. g., od strane kotorskog rektora i providura Michiela Ema (*Michael Aimo*). S obzirom da su dvije statutarne „*glave*“ ponovljene, od 437 glava samo njih 94 ima datum ili godinu donošenja, obuhvatajući razdoblje od 1301. do 1425. g., dok se za još desetak glava može utvrditi vremenski okvir u kojem su donijete, na osnovu ličnosti koje se pominju, povezanosti s datiranim glavama ili drugih indicija. Najstarije odluke sežu u vrijeme uobličavanja cjeline kotorskog Statuta od niza ranije donijetih odluka (u glavi 349. iz 1301. g. izričito se pominju odredbe donijete „*u proteklim vremenima*“) o opštim pitanjima trajnog značaja, s kojima se sučeljavala komunalna zajednica; za jednu pozajmicu iz dubrovačkog statuta datiranu 1293. g. može se pretpostaviti da predstavlja način integralnog rješavanja konkretnih kotorskih problema već s kraja XIII vijeka.

Najmlađe datirane glave zanimljive su i zbog razgraničenja s drugim dijelom Statuta – *Odlukama donijetim tokom kotorske samovlade*. Međutim, glave nisu raspoređene hronološki, već prema sadržini. Odluke iz drugog dijela potvrđuju, ispravljaju ili dopunjuju one iz prvog dijela, ali usljed neujednačenosti konceptualnog ustrojstva i nedosljednosti u sistematizovanju, nije prisutno povezivanje predmeta u opsežnije cjeline. Uticaj dubrovačkog statuta ogleda se u raspoređivanju grupacije glava o izboru gradskih organa i službi, u odredbama o zakletvama, o suđenju, porodičnom i imovinskom pravu, komunalnom redu i krivičnom pravu. Dubrovački statut djelovao je i na pozajmice u formulisanju naslova i tekstova, prilagođenih prilikama u Kotoru. Otvoreno je pitanje prožimanja i smjera dospijea nekih odredbi i pojmova u statute oba grada (razlozi za razbaštinjenje; polovnik, aptagije, epitropi). Na brojne modifikacije i dopunjavanje kotorskih statutarnih odredaba podsjećaju dokumenti koji pružaju argumente u prilog pojedinih njihovih redakcija, poput pretpostavljene iz 1373., ali je oblik Statuta, kako je reprodukovano u štampanom izdanju, oformljen svakako nakon 1425. g., što je po svojoj prilici bilo u vezi s podnošenjem Statuta venecijanskim organima na potvrdu.

Drugi dio Statuta čine *Izglasane odluke* („*Partes captæ Tempore Catharinor.*“) sa 39 glava, koje potiču iz razdoblja od 1383. do 1420. g., a redaktori u naslovu s ponosom za njega navode „*Quo tempore suis legibus et institutis regebantur*“. Međutim, znatan dio odluka iz vremena kotorske samostalnosti uključen je i u osnovnu cjelinu Statuta, a i „*usvojene odluke*“ su sa njima sadržajno povezane. Poslije 1425. g. više se nije diralo u tekst *Knjige Statuta*, tako da je do kneževanja Nicolò Pisanija 1431. g. samo osam odluka uvršteno u ovaj njegov dodatni dio.

Treći dio Statuta čini pet dokumenata o završnim pregovorima i uglavcima javnog čina podvrgavanja grada vlasti Venecije („*Partes Captæ A Domin. Venetiarum.*“), koji

iskazuju obostrani interes da uslovi prihvatanja mletačke vlasti budu jasno utanačeni, a da se sačuva kontinuitet važenja kotorskog statuta i komunalnog uređenja. U odnosnim događajima istaknutu ulogu imao je duždev zastupnik Ivan od Luža (*Ioannes de Luxia*), plemićkog porijekla iz Feltrea, građanin Venecije i Trevisa, koji je 1431. g. izabran za kancelara Komune (vršio je i dužnost biskupskog notara), da bi kasnije bila uslišena njegova molba i on 1443. postao službenik mletačke vlasti. Primajući platu od mletačke komore, do smrti 1458. g. više nije biran od kotorskih organa, u kojima je prethodno uvijek bilo opozicije njegovom izboru. Počevši s poslom kancelara, on je u knjigu upisivao odluke zakonskog karaktera odabrane radom komisije koju je izabrao knez i kapetan Pisani. Uz to, svako obnavljanje njegovog izbora unijeto je kao odluka u Statut, u kojem se inače nisu nalazile odluke o pojedincima, tako da su odluke o ličnoj stvari dobile mjesto zakona.

Četvrti dio Statuta („*Partes captæ Sub. Domin. Venet.*“) formalno i sadržinski nastavlja se na odluke iz razdoblja kotorske samostalnosti, imajući jednaku pravnu snagu kao i odredbe iz *Knjige Statuta*. Svaka izglasana zakonska odluka u Velikom vijeću Kotora od 1421. do 1444. g. datirana je i raspoređena hronološkim slijedom, a 52 glave s rednim brojevima ponavljaju se u okviru službe svakog kneza. Ono što je signifikantno je da nove odluke odslikavaju nove društvene odnose, bitno izmijenjene u odnosu na one koji su vladali u vrijeme stvaranja najstarijeg jezgra Statuta. Posebna pažnja pridaje se brizi o crkvenoj imovini, inventarisanju crkvenih dobara i obavezama prokuratora, prikupljanju novca za održavanje Katedrale; takođe i načinu glasanja, pozivanju na sjednice vijeća, vijećnicima, zaklinjanju prije izbora; građanima se zabranjuju zakupljivanje carine izvan Kotora (1421.) i odnosi s velikašima iz okruženja (1439.), a propisuje se i njihovo obavezno naoružavanje (1442.). Zakonski se regulišu svečanosti; utvrđuje se kalendar svetkovina i izjednačava proslavljanje sv. Marka s proslavom sv. Tripuna; uvodi se i strožije poštovanje nedjelje. Utvrđene su tarife naplate kod prinudnog izvršenja (1426.) i tarife za usluge notara (1431.). Štampano izdanje sadrži i dokumente iz kasnijeg razdoblja koji nemaju oblik formalno usvojenih odluka, ali su sadržajno povezani s ranijim glavama Statuta. Prvi od njih, iz 1582/84., odnosi se na zabranu uvoza vina. Drugi je odlomak iz duždevog pisma u vezi sa procedurom nastanka zakonodavnih odredbi, što daje osnova pretpostavci da je postupak potvrđivanja Statuta završen duždevim pismom od 28. juna 1446. g. Treći pridodati dokument – dekreti kojima se odgovara na traženja kotorskih poslanika – potiče iz 1531. g. Nakon njih slijedi popis 116 imena kotorskih rektora i providura, s godinama njihovih službi, od 1420. do 1614. g. Na posljednjoj strani su, neiscrпно, navedene štamparske greške s ispravkama.

Tumač ključnih pojmova, zasnovan na njihovom abecednom rasporedu, predstavlja sažeti aparat kojim se olakšava tumačenje i razumijevanje teksta Statuta, a koji se ponajprije usredsređuje na objašnjavanje njegovih sadržajno povezanih cjelina koje regulišu pojedine oblasti života teritorijalne komunalne zajednice. Oslanjanjem na pojedine glave kojima je broj naveden u zagradi, zajedno s brojem strane na kojoj se nalaze u originalu štampanog izdanja Statuta i označavanjem prijelaza s jedne na drugu stranu, olakšava se snalaženje kroz složenu numeraciju glava koja gotovo u svakoj navedenoj cjelini nanovo otpočinje.

U vezi sa kotorskom arhivskom službom – koja se shodno sačuvanim zapisima može vezivati za vrijeme biskupa Ursacija (1124.), odnosno pomen notara Junija iz 1200. g. – značajno je pomenuti tri spremišta za čuvanje oporuka: relikvijar Katedrale sv. Tripuna s posebnom škrinjom („*una capsa sive scrinea*“), kancelariju Komune i Notarrevu kancelariju – dok su funkcije arhivara obavljali tri čuvara crkvenih dragocjenosti, kancelar komune dodijeljen knezu i notar, koji je *knjigu prijepisa* čuvao u Sudu. Od 1351. g. isprave su pored notara i sudije potpisivali i auditori. Slijede zatim objašnjenja o humanističkoj etimološkoj konstrukciji *Ascrivium*, kako se pominje od 1514. g., koja je Kotor povezivala s njegovim antičkim ishodištem te o Crkvi i njenim ustanovama, koje su bile odvojene od svjetovnih vlasti. Prolazne krize njihovog autonomnog djelovanja, mada je u oblikovanju određenih instituta uticalo i crkveno pravo, ogledale su se u statutarnim odrebama prema kojima biskup nije mogao suditi svjetovnjacima, sveštenik nije mogao biti notar komune, dok gradski notar nije smio pisati isprave klericima, niti se miješati u njihove sporove. Štoviše, Statut je do 1330. g. sadržao odredbu prema kojoj onaj ko je rođen u gradu ne može postati kotorski biskup. U duhu kanonskih načela, crkvenim ustanovama upravljale su starješine uz pomoć prokuratora svjetovnjaka, dok je crkvena imovina bila neotuđiva. Patronatske crkve, koje su vlastitim sredstvima na svojem posjedu podizale porodice predstavljale su specifičan slučaj; držeći ih kao nasljednu svojinu, osnivači su s biskupovim ovlašćenjem uzimali u službu sveštenike, koji bi primali ugovorenu platu, dok bi oni dijelili njene prihode. Statutom je ograničavano pravo odnosno izbora isključivanjem stranaca.

U Statutu se posebno težila istaći podvojenost kotorskog društva, ozakonjenjem prava koja je nasljeđem uživala njegova „*sacra nobilitas*“. Krug plemstva zatvoren je odredbom iz 1361. g., po kojoj su u *Velikom vijeću* ulazili muškarci stariji od 18 godina, „*čiji su očevi, djedovi i preci po muškoj liniji od starine bili u našem vijeću*“ (glava 35.), a dalje pritvrđen 1412. odredbom da se kotorski plemić ne smije oženiti ženom koja ne pripada plemstvu grada u kojem je rođena (glava 394.), pod prijetnjom lišavanja članstva u *Velikom vijeću*, plemićke titule, prava na položaj, službu i druge gradske beneficije. Komunalna vlast nije dozvoljavala političko izdizanje mladog građanstva. Ipak, shodno odluci iz 1388. g., mogla se „*zatražiti milost*“ da se postane plemić i član *Vijeća*, ali je bilo potrebno da takvu molbu podrži tri četvrtine članova *Malog vijeća*, da bi se prosljedila *Velikom vijeću*, koje joj je takođe moralo dati tročetvrtinsku saglasnost. S druge strane, ljudi koji bi dolazili da se nastane u Gradu, morali su obećati da će biti Kotorani, upisati se kod notara i obavezati na terete („*angarije*“) plaćanja poreza i čuvanja gradske straže, u čemu je morao učestvovati svaki građanin. Robovi su u potpunosti pripadali gospodarima. Stanovnici bližeg i daljeg zaleđa, potencijalni doseljenici u distrikt nazivani su „*Slavi*“, „*Albanenses*“ i rjeđe „*Valahi*“, dok su među distriktualcima najbrojniji bili „*posadnici*“, koji su gospodarima dodjeljivani zajedno sa zemljom. „*Polovnici*“ su obrađivali vinograde na polovinu, a „*godišnici*“ su boravili u vinogradima za svoje gospodare. „*Vlaštaci*“, koji se pominju u glavi 125., bili su izjednačeni s onima „*ropskog roda*“ i s kopiladima kod odmjeravanja kazne za napad na gospodara. Društvena strukturiranost ocrta se posebno izričitim diskriminisanjem formalnopravnom nejednakošću kod određivanja kazni za silovanje, dok se u mletačko

vrijeme socijalni status građana razaznaje na osnovu njihovih obaveza naoružavanja, koje su propisane shodno imovinskom kriteriju. Dok su odredbe Statuta isticale kolektivnu odgovornost lokalnih stanovnika, upravo je represalijama (glava 91.: „*kad bilo koji iz onih gradova, sela, katuna, trgova i mjesta dođe u naš grad, Župu, tvrđavu i Distrikt biće prisiljen da nadoknadi za kredit, pljačku i krađu*“) naglašena zaštita Kotorana koju im je pružao matični grad. S druge strane, pojedinac je ograničavan u pogledu službi i posjeda („*pronija*“) koje mu je mogao dodijeliti velikaš iz zaleđa. Stranci, poput trgovaca iz Polignana, Barija i Ancone tretirani su na osnovu reciprociteta, a pred kotorskim sudom mogao ih je zastupati samo advokat. Odnosi s bliskim susjedima Dubrovčanima reflektovali su lokalna obilježja promjena u širem geopolitičkom okruženju.

U pogledu dužničko-povjerilačkih odnosa, Statut je propisivao da pojedini ortaci moraju vraćati dug cijelog trgovačkog društva, dok je zatvorom prijećeno onima koji dugovanja nisu mogli vratiti, pri čemu se nije mogla uzimati imovina roditelja dužnika. Starije statutarne odredbe bave se zalagama, a početkom XV v. usaglašavane su procedure u slučaju zaduživanja i neblagovremenog izmirivanja duga te revidirana složena procedura o korišćenju stvari date u zalag. Norme su uređivale tri glavne vrste vlasništva: komunalnog – s Grbljem koji je imao najsloženije svojinskopravne odnose; crkvenog, koje je kontinuirano osiromašivalo i pojedinačnog – koje je cirkulisalo pravnim poslovima kupoprodaje, razmjene, poklona, zapljene, odnosno najma. Iako isključivo na osnovu statutarne odredbi nije moguće steći cjelovit uvid u pravne sisteme pojedinih komuna, u vezi sa svojinom u Kotoru evidentni su i odgovarajući mehanizmi njene zaštite postupkom javnog oglašavanja. S trgovima u unutrašnjosti održavan je karavanski saobraćaj, na koji su, kao i u dubrovačkom pravu, iz pomorskopravnih odnosa prenijeta načela solidarne naknade štete koja zadesi pojedinca.

Na čelu gradske uprave nalazio se knez, kojeg je postavljao vladar. On je u Kotor dolazio „*po nalogu*“ kralja. Statut u glavi 26. određuje obrazac zakletve pred skupštinom naroda, kojom se knez obavezivao „*da će sačuvati dobro upravljanje i stanje cijelog Grada i ono što je očuvano, i pravne običaje čuvati*“ (glava 23.), a „*na čast našeg Gospodina Kralja*“. Iako se uticaj kneza slabo osjećao u Kotoru u XIV v., Statut je zabranjivao građanima da traže službu pomoćnika kneza, koju je takođe dodjeljivao vladar, kao i da uzmu kneza za kuma. Prije 1371. g., Kotor je osamostaljivanjem počeo i da bira gradske kneževе odnosno rektore, strance, ograničavajući im službu na godinu dana i propisujući njihovo obavezno stanovanje u Gradu. Knez je imao godišnju platu od 1.000 perpera i regalije, ali nije smio primati druge darove, niti objedovati s građanima, osim na svadbama. Sudio je u građanskim i krivičnim stvarima zajedno s gradskim sudijama i saradivao s vijećima. Vremenom su Kotorani prešli na izbor kneževa između pripadnika domaće vlastele, ali je trajanje njihove službe dalje ograničavano, a neodgovorno postupanje u stvarima koje su im stavlјane u nadležnost podvrgavano dodatnim sankcijama.

Pominjanje vladara odnosno kralja, koje je prisutno u hronološki stariјim slojevima Statuta, pokazuje da se on pojavljivao kao darivalac teritorije Kotoru, ali i kasnije slabljenje njegovog uticaja, koje se svodilo na uopšten odnos sa Komunom. S vrhovnim

vladarem se nastojalo ograničiti saobraćanje ostalih građana, koji bi, međutim, ukoliko bi pred njega bili pozvani zbog Komune, dobijali svu materijalnu i drugu pomoć.

Gradska uprava je bdjela nad komunalnim redom, ograničavajući privatni lični interes u korist javnog, stvarajući začetak savremenog regulisanja urbanizma i zdravstva. Temelji su predstavljali međe građevinskog zemljišta, a brigom za sigurnost zabranjivano je pravljenje otvora prema moru i rijeci. Otvaranje vrata konobe, naspramnih prozora i balkona između dva susjeda moralo je ispoštovati udaljenost od jednog lakta; balkon se nije smio nalaziti nad javnom ulicom, a terasa i krov nisu smjeli biti viši od krova susjeda. Gradske ulice, koje su morale biti sežanj široke, nisu se smjele sužavati, niti pokriti arhivoltom bez dozvole Komune (glava 231.). Još je 1334. g. određeno da putevi izvan Grada budu široki „šest lakata prema drevnom pravnom običaju“. Tokom toplijeg razdoblja godine morala se očistiti ulica ispred kuće i nečistoća odnijeti do mora, a bilo je zabranjeno i bacati prvljavštinu ili prolivati vodu na ulicu, posebno voskarima, bačvarima i obuçarima. Bunar su morali da čiste carinici tri puta godišnje. Noću, poslije trećeg zvona, bilo je zabranjeno kretanje bez svjetla, kao i nošenje oružja, a ni krčme nisu smjele biti otvorene.

Kako su brojne odluke gradskih tijela zapisivane na raznim mjestima, evidentno je da su redaktori Statuta izborom dokumentacije djelovanja Komune, osim tri decenije efektivne samovlade Kotora („*Tempore Catharinorum*“), zapravo iskazali svijest sugrađana da samovlada uistinu postoji kada komunalni organi slobodno i nesmetano donose odluke sa zakonskom snagom, što se, u različitim uslovima, protezalo na razdoblje od preko tri stoljeća (1301.–1614.). S takvim ishodištem vlastite legislative, nadali su se da će je Venecija poštovati i u vremenima koja dolaze, posebno imajući u vidu njihove ekonomske interese, ali i autonomni autoritet i ugled Komune.

Statut odredbama o mirazu posvećuje preko dvadeset glava, kojima je bila intencija da se pozicija žene što bolje zaštiti, shodno rimskopravnom načelu da sve što joj pripada prije sklapanja braka, ostane njeno neotuđivo vlasništvo. Očuvanje ženinog miraza i individualnosti njene svojine garantovalo se obavezom sastavljanja notarske isprave s popisom miraza, činjenicom da su dodatni pokloni koje bi dobila takođe spadali u njeno isključivo vlasništvo te preciznim statutarnim propisivanjem odjeće kotorske patricijske nevjeste, odnosno novčane naknade ukoliko se ne bi obezbijedila tako skupocjena roba. Pregledom notarskih spisa i drugih izvora konstatovano je da su kod dobrostojeće vlastele novčani iznosi za takve povode dosegali 1.400 perpera, uz zlatni nakit, opremu, kuće, vinograde i zemljišne dionice. Muž je inače mogao raspolagati, posebno jamčiti ženinim novcem, a praksa zalaganja miraza nije se iskorjenila. Miraz je morao biti obezbijeđen i kada se ulagao u trgovačku zajednicu oženjene braće, a u svakom slučaju je morao biti vraćen udovici poslije smrti muža, koja je imala pravo izjaviti da poslije muževljeve smrti želi da ostane u njegovoj kući i koristi se, uz vlastiti miraz, njegovim imanjem. Statutarne odredbe o mirazu govore i o procesu raslojavanja kotorskog društva i nastojanju da se suzbije „lakomost“ pohlepnih vlastelina „na veliki miraz koji su dobijali od neplemenitih žena“ (glava 394.). Nasljednopravne odredbe, slične odnosnim normama dubrovačkog statuta, bez strožijeg tematskog rasporeda, najčešće se odnose na pravila o sastavljanju testamenata, koje su mogle sačiniti samo punoljetne osobe, u prisustvu dva

svjedoka i naknadno provjeravanje isprave od notara i sudije. Znakovite su i odrebe o epitropima i skrbnicima, koje je usljed nedostojnosti mogla mijenjati rodbina. Sličnost s dubrovačkim pravom nalazi se i u načinu raspodjele porodičnog vlasništva između više muških potomaka (glava 139.), s ciljem izbjegavanja trvenja među njima.

„*Mensure Cathari*“ iskazivali su tegovi i mjerice koje su se čuvale u gradskoj carini; standardi kotorske metronimije bili su usječeni u kamenu Komune, a za razumijevanje značenja mjera (za težinu, dužinu, površinu, zapreminu i tečnost) koje se pominju u Statutu moraju se uzeti u obzir i drugi dokumenti te njihova autohtonost i rezistentnost komparirati s istovjetnim mletačkim, dubrovačkim i južnotalijanskim jedinicama. Nadzor nad mjerama sprovodili su justicijari.

U novčanom sistemu Kotora najvažnije mjesto zauzima je srebrni „*grossus*“ ili „*denarius*“; dvanaest dinara činilo je jednu „*perperu*“, čija je vrijednost i kupovna moć ponajprije zavisila od težine navedenih jedinica. Prije kotorskog novca i uporedo s njim u Gradu je cirkulisao posebno vizantinski, venecijanski i novac srpskih kraljeva, dok su „*folari*“ – sitan bakarni novac – igrali važnu ulogu u svakodnevnom životu, posebno kod cijena namirnica i sitnih taksi koje su uzimali justicijari; obično je 24–30 „*folara*“ išlo u jedan groš. Venecijanski zlatni dukat („*cekin*“) se u prvoj polovini XIV v. mijenjao za 24 „*groša*“ (dvije „*perpere*“), da bi kasnije bilo potrebno za njega dati i 36 „*groša*“. Podvrgavanje mletačkoj vlasti otvorilo je put sistemu obračuna popularnom u Veneciji, u kojem su „*solid*“ činili 12 „*malih dinara*“ („*parvula*“), dok je 20 „*solida*“ činilo „*liru*“.

Statut Kotora pominje običajno pravo, koje je bilo jedan od njegovih juridičkih izvora, s više neposrednih i posrednih upućivanja, a posredno navlastito načelnim stavom iz glave 37., u kojoj se kaže da se u slučaju nedostatka statutarne odluke za neko konkretno pitanje – „*prilikom sumnji u sporovima kojih nema u Statutu*“ – pristupa savjetovanju „*sa starim ljudima iz Grada*“ – pa se spor okončava „*na osnovu starog pravnog običaja*“ – „*po dobroj i čistoj savjesti*“. Statut, međutim, sadrži mali broj pomorskopравnih odredbi. Iako je interesna sfera vlastele ostavila regulisanje odnosne materije justicijarima, praksa oslonjena na drevne običaje i iskustvo bratovština zasnivala se na istovjetnosti i univerzalnosti primjene pravila u pomorstvu.

Statut prije svega reguliše službe koje obavljaju pojedinci izabrani od strane autonomnih komunalnih tijela – sudija, *Malog vijeća*, *Vijeća umoljenih*. Propisi sa formularom zakletve odnose se i na privremene službe. Službenici koji su unajmljivani, s izuzetkom notara i kancelara, bili su po svemu sudeći u nadležnosti izvršne vlasti. Službenici su birani na praznik sv. Đorđa (23. april), kada su obavljane smjene organa vlasti, a za svoj su rad dobijali platu, odnosno procenat od utrška. Opšta načela o radu službenika ogledaju se u pravilu da ko ima jednu službu ne može imati drugu, kao i u obavezi da se mora nadoknaditi šteta službeniku koju je pretrpio vršeći povjerenu dužnost. Odbijanje službe se kažnjavalo, a po prestanku službe službenici su predavali računске sveske, koje su se čuvale u kancelariji Komune.

Notarsku djelatnost su, sve dok to nije zabranjeno statutarnom odlukom pod prijetošću kazne od 500 perpera (glava 295.), obavljali uglavnom klerici. Statutarna odluka iz 1350. g. izjednačila je notara i kancelara, javne isprave koje su sastavljali nisu se mogle osporavati izjavama svjedoka, dok se njihovo falsifikovanje kažnjavalo odsijeca-

njem desne ruke (glava 291.). Javni akti zadobijali su jemstvo autentičnosti unošenjem u „*katastik*“ – registar na osnovu kojeg se mogao izdati prijepis dokumenta u slučaju njegovog gubitka. Krajem XIV v., notar ili kancelar nisu smjeli „*napisati, stilizovati ili zabilježiti*“ neki protest protiv Komune Kotora ili građanina Grada, niti se na isti potpisati, izdavati ovjerenu statutarnu odluku, reformaciju ili kancelarijski spis na molbu stranca, osim za postupke koji su u toku i po apelacijama.

Funkcija sudije, koju su obavljali ugledni, „*povjerljivi i odani*“ plemići, odražavala je temeljnu kategoriju komunalnog sistema i bila regulisana brojnim statutarnim propisima. Glava 1. otpočinje načinom njihovog izbora, da bi „*u toku jedne godine*“, „*dobro, odano i oprezno*“ vodili grad, njime upravljali i svakome, u skladu sa statutarnim odredbama, pružali punu pravdu. Sudije su s *Malim vijećem* do 1372. g., a zatim i *Vijećem umoljenih* (sastojalo se od 15 članova među kojima su bile i sudije), birale vršioce svih gradskih službi, dok je u njihovoj isključivoj nadležnosti bio izbor izvršnih organa i „*vikara i riparijusa*“. Da bi sudija mogao biti ponovo izabran, moralo je proteći dvije godine od njegovog prethodnog obavljanja te funkcije. Zaklete sudije, o čijoj se nepristrasnosti vodilo računa nizom statutarnih zabrana i izuzeća, radile su u vijećima „*sub lodia*“ i izvan grada. Shodno zahtjevima ekspeditivnog postupanja, u procesima koji se nisu smjeli oteći preko tri mjeseca, izricale su presudu u prisustvu notara. Statutom je predviđeno voljom stranaka izabrano arbitražno sudstvo u parnicama o nekretninama. Stranke su na sudu zastupali i stručnu pomoć im pružali sudski advokati, dok je građanin bio zaštićen nizom dodatnih odredbi Statuta. Klerik se morao Sudu odazvati kao i svaki svjetovnjak. Tokom mletačke vladavine istaknut je značaj kneza u sudskom postupku. Glava 390. Statuta „*o suđenjima i apelacijama*“ opsežno određuje da se u roku od deset dana od donošenja presude, da bi se pitalo „*za stručno mišljenje*“, može „*uputiti priziv, bez ikakve tužbe apostolskom kolegiju doktora koji su određeni za parnice Svete palate Gospodina Pape, ili kolegiju doktora u Perugi, Padovi ili Bologni.*“ „*Pravni savjet i odluka rečenog kolegija imaju se poštovati i dati na izvršenje i formulisati kao javnu ispravu od strane notara te Komune...*“.

Najstarije kolektivno tijelo Komune, „*Veliko i Opšte vijeće grada Kotora*“, sljednik „*Narodne skupštine*“ koja je vremenom zadobila ceremonijalnu ulogu, za članstvo je pretpostavljalo političku zrelost koja se sticala sa 18 godina te određeni, minimalan broj članova za punopravan rad, najčešće u „*uobičajenoj velikoj Sali palače Komune*“. Osim u *Velikom vijeću*, bliski rođaci nisu istovremeno mogli biti članovi ostalih kolektivnih organa. Iako je *Veliko vijeće* formalno zatvoreno 1361. g., društveni potresi su učinili da se pod teško ostvarivim uslovima 1388. omogući traženje prijema u to tijelo. *Veliko vijeće* se nizom statutarnih odredbi bavilo načinom svojeg rada i posebno strogim regulisanjem dnevnog reda, koji je morao biti pretresan na *Malom vijeću* (1408., 1411. i 1414. g.). *Veliko vijeće* je biralo članove *Vijeća umoljenih*, a ono je biralo sudije, članove *Malog vijeća* (koje je uglavnom imalo šest članova) i gradske službenike.

Svetkovine i ceremonije su, uz proslavljanje svetitelja i praznika shodno hrišćanskom kalendaru, obilježavale postupanje gradskih vlasti i funkcionera. Posebno je iskazivanje počasti gradskom zaštitniku sv. Tripunu imalo simbolički, integrativni karakter za lokalnu zajednicu, čemu je doprinosila i „*franchizia stendardi*“ – privilegija slobodnog

dolaska u Grad u nedjelji njegovog praznovanja. Gradskom paru pridružen je sv. Marko u vrijeme početka viševjekovne mletačke vladavine, dok je naročito poštovanje uživao i sv. Đorđe. Mletačka vlast je dodatnim regulisanjem prilagođavala kotorske običaje venecijanskim; 1431. g. su ozakonjeni obavezni praznici: od ukupno njih 37 – pet su činili pokretni praznici. Godine 1442. uvedeno je i zvonjenje Katedrale u treću i devetu uru, kako bi svima bili poznati sati dana, kako je bilo uobičajeno „u svakom dobrom gradu“.

Statutarne odredbe krivičnopravnog karaktera zastupljene su u značajnoj mjeri. Veliki broj krivičnih djela i prijestupa te propisanih sankcija nastojao se sistematizovati više nego druge pravne oblasti. Kazne su posebno za ubistvo ili silovanje odmjeraane prema društvenom položaju počinitelaca; na Slovena, Albanca ili Vlaha osumnjičenog za ubistvo bila je dozvoljena primjena torture. Kod ugrožavanja imovine najviše odredbi posvećeno je krađi – koja je stepenovana shodno vrijednosti ukradenog predmeta, povratu te društvenom položaju uhvaćenog; osumnjičenom se dopuštalo pravdanje zakletvom pred određenim brojem ljudi. Sankcionisana je i izdaja, odnosno udruživanje s neprijateljem, pri čemu je sankcija iz glave 398. propisivala da se izdajici „kuća do temelja poruši i sva se druga njegova dobra potpuno razdijele gradskom puku i neka bude vječno prognan.“

Ortografska načela kod prevoda Statuta vode računa o autentičnosti, prenoseći mnoga obilježja originalnog teksta – Statuta pripremljenog za štampu velikim pregnućem, koje je sa sobom nosilo neujednačenosti u stilizaciji neprečišćenih propisa i nedosljednosti u ortografiji. U *Indeksu* je uz to navedeno originalno pisanje imena i prezimena. Potreba jasnog razumijevanja teksta nametnula je neophodnost prekidanja kićenog baroknog predloška, dok su terminološka, pojmovna i pojašnjenja važnih sintagmi vodila računa o duhu vremena, s alternativnim prijevodima u zagradama i nastojanjem da se sačuva kolorit izražavanja u starom Kotoru.

Objelodanjivanje, obrađivanje, razmatranje i vrednovanje tekstova koji ishode iz vremena dubokih društvenih transformacija tradicionalnih društava u sisteme zasnovane na djelotvornosti skripturalnog, od evokativne je, ali i sociokulturne važnosti za njihovu budućnost. Afirmacija pisane riječi, ne samo kroz stereotipne notarske obrasce i narativnost građanskih i krivičnih parničnih spisa, već i redakciju zakonskih normi koje su institucionalizovale, regulisale i kontrolisale društveni život, pomaže usavršavanju obrazaca tumačenja životnih zajednica, posebno onih bogatih historijom i tradicijom, koje su sažimale brojne valencije i komponente mikrodimenzija komunalnih društava, otvorenost i makroperspektive svijeta.

Juridičko nasljeđe Kotora, svjedočanstvo simbiotičke ravnoteže partikularnog i opšteg, na poseban način odslikava političke okolnosti, ekonomske koncepte, pravne i kulturne uticaje, administrativno i normativno uređenje u kojem se u jednom historijskom razdoblju istakla interaktivna moć društvene elite. *Ius statuendi* toga grada, kao srž njegove autonomnosti, uspješno se, inventivno i autentično odazvalo ključnim izazovima opstanka i mijena koje je nosilo vrijeme. Konfiguracija statutarne legislative zbornika kotorskog prava omogućava rekonstrukciju statične slike normative i razumijevanje njenog kontinuiranog redefinisavanja. Ponajprije aprobacijom vrhovne vlasti, iskazuje najvažnije momente političke povjesnice grada, ali naznačava i zakonodavnu artikulaciju socijalnih sučeljavanja i uzajamnost uticaja struktura svjetovne i duhovne vlasti. Ipak, iako je

Statut solidno polazište u izučavanju normativne emanacije i modifikacije te izvorište kompleksne tipologije, slika koju objavljene pravne odredbe predočavaju o odnosnim ustanovama usredsređena je na najrelevantniju pravnu praksu i uža od stvarnosti. Poimanjem mediievalnog kolektiviteta, konsensualno su uobličavane i formulisane pravne norme s obzirom na konkretnu, potencijalno spornu situaciju. Izostaje, međutim, procesualna, dinamična vizija te legislacije, koja se analogijom („*inveniretur conditio tali questionis*“ – glava 27.) primjenjivala na slične okolnosti. Iskršavanjem nepredviđenih pravnih situacija, „*u neizvjesnosti*“ se pribjegavalo supsidijarnim pravnim izvorima u cilju njihovog tumačenja. Štampani Statut iz 1616. g. nije obuhvatio sve komunalne odluke zakonodavnog karaktera, a i ranije je, osim na postojeće, upućivao na propise koji će se donijeti, potvrđene stare pravne običaje, na savjetovanje sa njihovim poznavocima među „*senioribus civitatis*“ te slobodno sudijsko prosuđivanje. U apelativnom postupku je još 1367. g. s „*presudom i navodima statutarnih odredaba ili pravnih običaja*“ ozvaničeno obraćanje kolegijima učenih pravnika izvan domovine, da bi se dukalom dužda Foscarija iz 1433. apelacije na presude mogle upućivati samo „*ad nostras terras et loca in quibus sunt doctores et homines in legibus peritissimi*“ – kolegijima doktora Padove, Vicenze, Verone i Trevisa. Arhivski izvori svjedoče da su se građani obraćali odnosnim kolegijima, a univerzitetskoj Padovi čak i nakon prestanka postojanja Mletačke Republike, zaključno sa 1803. g., indicirajući oživotvorenje jednog od uslova predaje Kotora Veneciji iz 1420., prema kojem vraća „*rečeni grad i Distrikt u onu istu slobodu sa kojom se našoj Vladi potčinio*.“ Ukupnost uvida u uređenje društvenih odnosa upotpunjuje se kontekstualizovanjem s drugim dokumentarnim tipologijama (npr. notarskom, građom kotorskog Biskupskog arhiva) i ostalim oblicima društvene prakse (npr. konfraternalnim).

Kapitalni izdavački poduhvat Državnog arhiva Crne Gore (za izdavača: Stevan Radunović) i zalaganje *Redakcionog odbora* (Stevan Radunović, Jelena Antović, Srđan Pejović) obilježavaju značajne povode: 1.200-godišnjicu od prijenesa relikvija sv. Tripuna iz Carigrada u Kotor, 700-godišnjicu od prvog sačuvanog dokumenta na području današnje Crne Gore pohranjenog u Državnom arhivu – Istorijskom arhivu Kotor i 60-godišnjicu od osnivanja Istorijskog arhiva Kotor. Njima je potertan analitično efektivan rad *Stručne redakcije*, koju su činili renomirani redaktori Miloš Milošević, Sima Ćirković, Jelena Danilović (redaktura dijela prijevoda) i sekretar Redakcije Jelena Antović, koja je obavila i lekturu, korekturu i elektronsku pripremu teksta. Izuzetan doprinos ukupnom ostvarenju pružio je nedavno preminuli doajen humanistike Miloš Milošević, čije su poznavanje razmatranog pravnog realiteta, njegovih kulturalnih kategorija, interpretativna medijacija njihove specifičnosti, kompleksnosti i međupovezanosti iluminirali jednu epohu. S ishodom agilnosti i prevodilačkog umijeća arhivista kotorskog arhiva i njihovih saradnika (Jelena Antović, Anita Mažibradić, Snežana Pejović, Joško Katelan, Aleksandra Milić, Mirko Vukasović; Lenka Blehova Čelebić i Gordana Mušura) utemeljena je solidna terminološka, konceptualna, metodološka i instrumentalna osnova za dalja tematska i komparativna istraživanja, detaljnije refleksije i interpretacije.

Statut grada Kotora, jemstvo sigurnosti i zavještanje vrijednosti i iskustva njegovih građana, svojim pravnim i transkulturnim tradicijama pripada grupi južne redakcije sta-

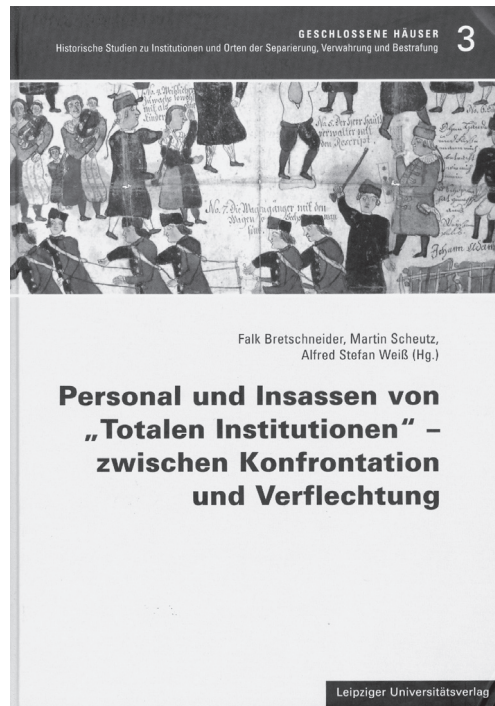
tuta istočnojadranskih komuna. S lokalnim i običajima zaleđa nadograđivanim transferima dubrovačkih pravnih uzora, shvatanjima mletačkog prava, rješenjima inspirisanim obrascima i terminologijom recipiranog rimskog, vizantijskog i kanonskog prava, kao pravni monument od neprocjenjive važnosti, prepliće i stapa fragmente i supstrate tog diverziteta u ekvivalentnu cjelinu. Svjedoči i kako je legislacija kondenzirala pragmatiku i istorijskomentalnu dimenziju odnosa prema vlastitom nasljeđu, legitimišući ih i podstičući – u najširem savremenom kontekstu – ponovno proučavanje tekovina zanemarivane pravopolitičke i kulturne prošlosti komunalnih društava.

Savo Marković

Falk Bretschneider, Martin Scheutz, Alfred Stefan Weiß (ur.): PERSONAL UND INSASSEN VON »TOTALEN INSTITUTIONEN« – zwischen Konfrontation und Verflechtung, (Geschlossene Häuser – Historische Studien zu Institutionen und Orten der Separierung, Verwahrung und Bestrafung 3). Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2011, 398 str.

Glavni namen zbornika je kritični pretres teorije sociologa Ervinga Goffmana (1922–1982), ki je zaslovel s teorijo o totalnih ustanovah iz svojega odmevnega dela »Azil«. Zbornik, ki preverja Goffmanovo teorijo v primeru delovanja »totalnih« ustanov v historičnem okviru in perspektivi. Na mestu je tudi opazka ene od avtoric, da je Goffmanova teorija že zaradi časa, v katerem je nastala, sama po sebi zgodovinska, saj zelo natančno prikazuje določen segment v razvoju psihiatrije. Njegova teorija se je kot metodološko izhodišče uporabljala za različne tipe zaprtih ustanov: za zapore, taborišča za ujetnike, bolnišnice, samostane, a tudi za organizacijo veslanja na čezoceanskih ladjah. Edino primerno metodologijo za pretres omenjenega koncepta pomeni preučevanje vsakdana teh ustanov. V zborniku so uspeli uredniki pritegniti preučevalce institucij, ki naj bi bile tipični primeri totalnih ustanov. Pridobili pa so še veliko več – specialiste različnih področij, katerih raziskovalna polja se raztezajo od poznosrednjeveških samostanov do političnih zaporov v Vzhodni Nemčiji v 80. letih 20. stoletja. A kljub temu so nekatera področja, zlasti področje »atlantske zgodovine« in velikih trgovskih ladij, v zborniku ostale neobdelane. Prav tako so v zborniku skoraj izostale tudi študije, ki se neposredno dotikajo institucije, ki je teorijo formirala – psihiatrične bolnišnice.¹

Goffmanova teorija je v sociologiji, a tudi v zgodovinopisju in medicini, doživela uspeh ravno zaradi svoje temeljne predpostavke o dveh svetovih, ki sta v totalnih ustanovah popolnoma ločena: svetu osebja in svetu oskrbovancev. Hkrati pa je svet »totalne ustanove« popolnoma ločen od okoliškega, zunanjega. Namen večine prispevkov je torej na podlagi norme predstaviti vsakdan posameznih ustanov, njihovo notranjo strukturo in institucionalna

¹ Goffmanovo polje preučevanja je med leti 1954 in 1957 predstavljalo opazovanje vsakdana v psihiatričnem oddelku bolnišnice St. Elizabeth v Washingtonu, D.C.

pravila ter jih soočiti tako z Goffmanovo kot z drugimi strukturnimi teorijami, ki so jih te ustanove oplajale. In čeprav najradikalnejši nasprotniki trdijo, da je koncept popolnoma neprimeren za historične družbe (*Falk Breitschneider*), je v naslovu zbornika, sicer v navednicah, ostal. Glavni rezultat te »eksplozije« empirije se je vendarle končal s temeljno predpostavko, zapisano v podnaslovu – svetova v teh institucijah med seboj konfrontirata, a se tudi prepletata. Potrditev takšne teze pa zahteva raziskovanje množice virov, ki prinašajo zelo kompleksne informacije. Zagotovo najbolj kritiziran del Goffmanove teorije je tisti, v katerem avtor trdi, da ustanove pomenijo uničenje in redefinicijo posameznikove identitete. Knjiga odpira številna vprašanja in definira različna polja prepletanja v posameznih tipih institucij, med drugim vlogo centralne avtoritete, načina notranje strukture ustanove, uniformiranosti dela, a tudi vprašanja vpliva različnih faktorjev, ki lahko spreminjajo temeljni koncept ustanove. Izhajajoč iz Goffmanovega metodološkega izhodišča in ob zaznamovanosti modernega človeka s sodobnimi socialnimi konfiguracijami ter ob luknjah, ki se ustvarjajo v človeškem spominu ob biološkem procesu pozabe, lahko vsekakor zapišemo, da teorija poraja nova raziskovalna vprašanja. To se izvrstno pokaže tudi v omenjenem zborniku, saj so raziskovalna vprašanja avtorjev razpeta med polje kulturnega filma Miloša Formana 'Let nad kukavičjim gnezdrom' in pismi iz zaporov, ki so spodbudila avtorje v spraševanje o veljavnosti delov Goffmanove teorije. Ameriški sociolog namreč totalno ustanovo definira kot samosvoj prostor z lastno logiko delovanja, lastnim kodom vedenja ter lastnim načinom življenja. Svojo teorijo in model je postavil ob bok drugim velikim strukturnim teorijam, ki segajo na področje »zaprtih ustanov«: v slovenskem prostoru zagotovo najbolj poznani teoriji velikega zapiranja in moderne »disciplinirane« družbe, ki je med nesmrtno postavila Michela Foucaulta. Preučevalci zaporov so jo soočili z Eliasovo teorijo civiliziranja, Webrovo sociologijo oblasti in v slovenskem prostoru skoraj neznano teorijo Gerharda Oestreicha o socialnem discipliniranju.

Zbornik, ki kritično pretresa Goffmanovo teorijo v historični perspektivi, je razdeljen na uvodne članke, ki soočajo teoretične koncepte, nato pa so prispevki kronološko razdeljeni praviloma na različne tipe ustanov, ki se ukvarjajo tako z normiranjem delovanja posameznih tipov ustanov, kot tudi z njihovim vsakdanom: predstavljeni so samostani in špitali, prisilne delavnice in zapori. V poglavju o zaporih se najprej preneha kronološko zaporedje, nato pa se rdeča nit pretrga še s poglavjem o vlogi ene najbolj večplastnih oseb v tem sistemu – zaporniškem duhovniku. Zbornik zaključuje tematski sklop z naslovom 'Taborišče, prepletanje identitet v morilskem svetu'.

Pregled vsakdana in teoretičnih podlag poznosrednjeveških in zgodnjenovoveških ustanov zagotovo zaznamuje tudi trditev, da so praktično vse zgodnjenovoveške ustanove precej kompleksni sistemi samoorganizacije. In vsakega od tipov predstavljenih ustanov je zaznamovala še specifična značilnost življenja v njih: predstojniki samostanov so z ostalimi menihi ali nunami delili isti vsakdan, ki je bil popolnoma drugačen od vsakdana veliko številnejših družbenih skupin. V ospredje pa so ob deklarirani enakosti prihajali spori, ki so bili povezani bodisi z vsakdanom ustanove ali z osebami, ki so bile v njem. Pogosto so konflikti nastajali tudi zaradi socialnega/družbenega izvora posameznikov in so se kazali kot nezmožnost podrejanja predstojniku iz manj ugledne družine. Če-

prav so samostani s posebnimi rituali, ki so se začeli že z vstopom v institucijo, ter s poudarjanjem enakosti v pravilih skušali socialne razlike med posameznimi menihi/nunami zabrisati. Drugi tip ustanove – zgodnjenovoveške špitale so avtorji zbornika označili kot posebne javne institucije (različnih ustanoviteljev) za oskrbo ostarelih in revnih, ki so se podredili strogemu nadzoru in kjer je bil socialni izvor posameznikov nekoliko barvitejši kot v primeru samostanov. Barvitost socialne neenakosti je še izrazitejša v naslednjem tipu ustanov, ki jih predstavlja zbornik – zaporu, kjer so dokazi o prepletanju sveta zapornikov s svetom čuvajev posebej pogosti. Od tod izvira tudi znana razsvetljenska kritika zaporniške prakse oziroma vsakdana, ki trdi, da so zapori zibelka kriminala. Uredniki zbornika so temu poglavju kot nekakšno 'tampon cono' dodali predstavitev enega od posrednikov med obema svetovoma v »totalni« ustanovi – vlogo duhovnika. Ta je na področju srednjeevropske »tihe revolucije« razsvetljenstva, ki se ni odpovedalo absolutizmu, duhovnika postavilo v vlogo uradnika države. Lik duhovnika je predstavljen v mikrokozmosu špitala, zapora in psihiatrične bolnišnice. V primeru mikrokozmosa specifičnih družbenih in kulturnih okolij taborišč se razkriva tako mikro dinamika nasilja, a tudi konstrukcija in vzdrževanje novih taboriščnih podprostorov z lastno logiko delovanja in drugačno vrsto odnosov. Le v tem tematskem sklopu se ukvarjajo z institucijami, ki so namenjene določenim družbenim skupinam in katerih ustanovitev je bolj ali manj načrtna. Žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück predstavlja navkljub orientiranosti v en biološki spol prav tako izrazito prepletanje kulturnih okolij. Na podlagi drugega metodološkega pristopa pa je v tem zborniku prikazano dožemanje internacije in taborišča dveh moških iz različnih etničnih in kulturnih okolij, ali kot je zapisal v pismu eden od obeh v zborniku predstavljenih zapornikov: »*celotna politična dinamika Evrope je združena na norem prostoru*« v taboriščih v južni Franciji.

Od splošnega pregleda zbornika se recenzija obrača k specifičnim študijam; v nadaljevanju prikazani prispevki namreč prikazujejo del kompleksnosti tematike, ki predstavlja osnovno nit zbornika. Pa začnimo z najopaznejšimi dokazi prepletenosti osebja in oskrbovancev - zgodnjenovoveških špitalov. Že zgolj preučevanje njihovih normativnih aktov izkazuje veliko povezanost in prepletenost med oskrbovanci in postrežnim ter zdravstvenim osebjem. Šele od začetka 19. stoletja se začne osebje počasi profesionalizirati, ločevati od oskrbovancev in se končno diferencirati še med seboj kot posebno izurjeno postrežno osebje, ki se loči od delavcev v ustanovi. Nove bolnišnice počasi uvajajo oskrbo, ki jo izvaja samo izurjeno osebje, ločeno od delovno sposobnih oskrbovancev, ki v zameno za sprejem v ustanovo skrbijo za onemogle v špitalu ali začasni bolnišnici, ki nastane kot ukrep zaradi epidemij.

Tematski sklop o vlogi župnika najbolj izvrstno vpelje študija o dvornem kaplanu in pozneje dunajskem škofu Vinzenzu Eduardu Mildeju, teoretiku, ki je bil zadolžen za pripravo instrukcije za dušne pastirje v zaporu. Temeljna značilnost navodil, ki jih je pripravil, je dvojna vloga duhovnika kot »zdravnika duše« in kot religiozne avtoritete. Zastopa tudi stališče, da duhovniki za svoje delo potrebujejo tudi pedagoško in psihološko izobraževanje. Njegovo delovanje sicer sodi v temeljni postulat absolutistične države, ki je duhovnike videla zlasti v službi države. Če je predstavljal duhovnik marginalno osebo tako v ustanovi, v kateri je delal, kot v poklicni skupini, ki ji je pripadal, je bil

špitalski duhovnik njegovo nasprotje, o čemer priča drugi prispevek. Poleg špitalskega upravitelja v funkciji vodje špitala je veljal za enega najvplivnejših ljudi v mestu. V razvoju nekaterih špitalov se je dogajalo tudi, da so duhovniki prevzemali vlogo upraviteljev špitala, včasih pa tudi nadzornikov in ovaduhov. Vsekakor preučevanje vsakdana posameznih ustanov dokazuje, da je bila funkcija in vloga duhovnika v različnih tipih zaprtih ustanov tako različna, da je ni moč primerjati.

Vsekakor predstavlja zbornik zanimivo polje preučevanja, zlasti ko soočimo v okviru istega teoretičnega koncepta striktno srednjeveško samostansko disciplino s političnim zaporom iz 80. let 20. stoletja, ki ga poseblja študija zapora Bautzen II. Politični okvir, v katerem deluje slednji, je Nemška demokratična republika, nadzor pa izvaja ministrstvo za državno varnost. Četudi je tudi za politične zapore veljala vzhodnonemška kazensko-izvršilna zakonodaja, je osebje zapora ves čas dobivalo posebna navodila od omenjenega ministrstva. Tako kot v drugih nemških političnih zaporih, je ministrstvo nadzorovalo vse zapornike, notranjo ureditev zapora in še celo razdelitev zapornikov v posamezne oddelke. Gre za tip kazenske institucije, kjer je maksimo upravljanja predstavljala zahteva po varnosti, tej zahtevi pa so se pridružile še posebne zahteve ministrstva, zahteve po nadzoru in posebnem sistemu separacije ter zahteve po izkoriščanju delovne sile zaprtih. V takem zaporu je bil en stražar zadolžen za zgolj dva zapornika. Notranji red se je vzpostavljajal s kaznovanjem; skladno z maksimami delovanja je bilo največ sankcioniranih konfliktov na področju discipline (39,3) in dela (18,8), o težkih razmerah pa priča kar 10 % visoko kaznovanje prekrškov pri stavki zaradi lakote (Bretschneider, 2011, 199), kar bi poleg Eliasove teorije civiliziranja zamajalo tudi Thompsonovo teorijo, da se izstradani ljudje ne upirajo. Vsekakor to predstavlja tip ustanove, ki je najbližje teoriji, a ki v preučevanju vzpostavljanja reda dokaže vse značilnosti prepletanja med zaporniki in pazniki.

Četudi mikrokozmos taborišč smrti prepletajo tudi mehanizmi nasilja, pa avtorji tudi v tem tipu ustanove najdejo prepletanja identitet in brisanja meja med nadzorniki in nadzorovanimi, ki ga prikaže Veronika Springmann. V taboriščnem žargonu znani kot kvazi šport so nogometne tekme in boksarski dvoboji pomenili premešanje vlog znotraj mikrokozmosa taborišča in njihovega vsakdanjika. Še več, v nekaterih koncentracijskih zaporih so uredili nogometna igrišča in ringe za boks in tako vzpostavili podprostor znotraj institucij, v katerem so postale meje med obema skupinama izrazito prehodne. Taboriščni vsakdan se je od kolektivnega strahu pred smrtjo usmeril proti normalizaciji odnosov. Res pa je, da so se prav zaradi tekem vzpostavila druga nasprotja – nasprotja med nacionalnimi identitetami.

Zaradi naravnosti v preučevanje vsakdana prispevki v zborniku presegajo tipične kritike velikih teorij, saj jih oplajajo z natančno študijo empiričnih podatkov. Zaradi svojega metodološkega izhodišča prinašajo veliko novih raziskovalnih poudarkov. Ti se kažejo tako pri preučevanju in prikazu družbenih institucij, a tudi pri pretresu metodoloških usmeritev, tudi najbolj temeljnih in najvplivnejših, hkrati pa odpirajo metodološko, skoraj paradoksalno vprašanje o nadčasovnosti strukturnih teorij.

Dragica Čeč